Vagimani keel

See artikkel vajab toimetamist. *(Mai 2019)*
Palun aita artiklit toimetada (https://et.wikipedia.org/w/index.php?title=Vagimani_keel&action=edit). (Kuidas ja millal see märkus eemaldada?)

Vagimani keel (sh. *Wageman*, *Wagiman*, *Wogeman*) on üks vähestest Austraalia aborigeeni keeltest, mis ei kuulu pama-njunga keelkonda. Keeleteadlased seisavad siiani probleemi ees, kas vagemani keel võiks kuuluda gunvingu keelerühma või on tegemist isolaatkeelega, millel ei esine geneaoloogilisi seoseid teiste gunvingu keelerühma kuuluvate keeltega.[1]

Sisukord

Kõnelejad

Vagimani keelt kõneldakse Austraalia põhjaosas endisel vagimani rahva territooriumil, mida keelekasutajad nimetavad Guwardagun'iks. Enne 19. sajandi kullapalavikku tegutses piirkonnas 500–1000 vagimani kõnelejat, kuid eurooplastega kaasa tulnud haigused, alkoholikultuur ning vägivallatsemine mõjusid niigi väikesele rahvale laastavalt.[2] Tänaseks on vagimani keel peaaegu väljasurnud. Aastal 2000 toimunud uuringu käigus selgus, et vagimani mõistab kõneleda kõigest kümme inimest.[3] Vagimani kasutavad omavahel suhtlemiseks vanemad kogukonna liikmed. Mõned noored on passiivsed keelekasutajad- nad saavad kõneldavast aru, kuid ise vagimani rääkida ei oska.[2]

Vagimani keeles esineb ka mitmeid dialekte, millest erinevad omavahel kõige enam *matjjin no-roh-ma* ehk kerge keel ning *matjjin gu-nawutj-jan* ehk tugev keel. Nende kahe dialektivahelised erinevused pole siiski nii suured, et kõnelejate omavaheline mõistmine oleks piiratud.[2]

Arvsõnad 1–3 vagimani keeles

Üks – Nungarin
Kaks – Larima
Kolm – Murrkgun

[4]

Keele struktuur

Vagimani keeles on kasutusel 27 tähte ning sõnade kirjapanekul kasutatakse ladina tähestikku.[2]
Vagimani keeles on viis täishäälikut: a, e, i, o, u [1]

Eesvokaal	Keskvokaal	Tagavokaal
Kõrge i	[ɪ]	u [ʊ]
Keskmadal	e [ɛ]	o [ɔ]
Madal	a [a]	

Konsonante on vagimani keeles 14: b, p, d, t, j, g, k, m, n, l, r, h, w, y.
Digraafe on kaheksa: tj, ny, ng, rr, rd, rt, rl, rn

	Periferaalne		Laminaarne	Apikaalne		Larüngaal e kõrihäälik
	Bilabiaalne	Velaarne	Palataal	Alveolaarne	Retrofleksne	
Nõrk sulghäälik	**p~b** [p]	**k~g** [k]	**tj~j** [c]	**t~d** [t]	**rt~rd** [ʈ]	**h** [ʔ]
Tugev sulghäälik	**pp** [pː]	**kk** [kː]	**ttj** [cː]	**tt** [tː]	**rtt** [ʈː]	
Nasaalne e ninahäälik	**m** [m]	**ng** [ŋ]	**ny** [ɲ]	**n** [n]	**rn** [ɳ]	
Värihäälik				**rr** [r]		
Lateraalne				**l** [l]	**rl** [ɭ]	
Poolvokaal	**w** [w]		**y** [j]		**r** [ɻ]	

[1]

Hääldusnäiteid inglise keelest[2]:
tj- hääldub nagu sõnas *catch* (püüdma)
ny- hääldub nagu sõnas *onion* (sibul)
ng- hääldub nagu sõnas *singer* (laulja)

Morfoloogia

Vagimani keele kolm kõige olulisemat osa on nominaalid, tegusõnad ja koverbid (ingl. k *coverb*). Lisaks neile leidub ka muid väiksemaid keeleosi.[1] Vagimani keel on morfeemide poolest väga rikas. Suurem osa sõnu moodustuvad morfeemidest, mis eraldatakse üksteisest poolitusmärkidega.[2]

Käändsõnad

Vagimani keel ei erista nimisõnu ega omadussõnu. Need kaks kategooriat moodustavad omaette rühma, milleks on käändsõnad. Käändsõnade järel kasutatakse sufikseid, mis toimivad käänetena ning mängivad keeles semantilist ning grammatilist rolli. Kasutusel on näiteks ergatiivne, allatiivne, lokatiivne, ablatiivne, semblatiivne kääne, mis on kasutuselolevatest vaid käputäis.[1]

Näiteid sufiksi kasutamisest[2]:
Ngi-ya-ngga-jan-ngana, wilh-ma-yan lewa-yan danganyin-gu.- Me käisime ringi, et toitu otsida.
Nimisõna *danganyin* (toit) lõppu on lisatud daativi väljendav sufiks –*gu*.

Katherine-gunda ba-di-nya-ma.- Nad tulid Katherine’st.
Kohanime Katherine järel on ablatiivsust (alaltütlev kääne) väljendav sufiks –*gunda*.

Tegusõnad

Vagimani keeles on kahte tüüpi tegusõnu. Esimene tüüp tegusõnu on laiema tähendusega ning neid on keeles vaid piiratud 45 sõna. Näiteks *yu-nginy* (olema) ja *ya-nngi* (minema). Teine tüüp ehk koverbid, mida leidub vagemanis üle 500, moodustavad iseseisva sõnaderühma. Kuigi koverbid kuuluvad leksikaalselt tegusõnade hulka, täidavad nad paljudes keeltes (näiteks vene ja hiina keeles) ka kaassõnade funktsiooni. Koverbide iseärasused teevadki vagemani keele eriliseks- nad on semantiliselt rikkamad kui tegusõnad mõnes teises keeles. See tähendab seda, et koverbid on palju kitsama ja piiratud tähendusega kui tegusõnad.

Koverbe on teistest sõnarühmadest võimalik eristada peamiselt kahe tunnuse põhjal. Erinevalt tegusõnadest, mis lõppevad vagemani keeles üldiselt vokaaliga, lõppevad koverbide sõnatüved pigem konsonandiga, millest kõige tihemini esineb koverbi lõpus täht *h*. Sageli esineb koverbide järel ka –*ma* järelliide või selle allofoonilised variandid.
Näiteks *demdem-ma* (märgatud olema) ja *wirriny-nya* (ümber pöörama).[5]

Tegusõnad ei esine vagimani keeles kunagi tüvisõnadena, nad on alati esitatud käändes sõltumata sellest, kas neid kasutatakse lausetes või arutatakse neid keeleteaduslikul tasandil. Tegusõnad koosnevad seega mitmest osast. Kõige tavapärasemal juhul moodustub tegusõna kolmest osast, väljendades tegijat, tegevust ja tegevuse toimepanemise aega.[2]

Näiteks: *Lagiban-buga-yi ba-nawu-jan danganyin*.- Aborigeeni mehed tavatsesid talle toitu anda.

ba-nawu-jan on tegusõna, mis tähendab *tavatsesid toitu anda*.
I morfeem –*ba* väljendab tegijaid
II morfeem -*nawu*- väljendab tegevust
III morfeem –*jan* väljendab aega [2]

Reduplikatsioon

Vagimani keeles esineb koverbide ja nominaalide puhul tihti reduplikatsioon, mille käigus mingi sõna osa või isegi sõnatüvi kordub. Seesugune kordamine võib edasi anda erinevat tähendust. Näiteks kui kaastegusõna reduplikatseeritakse võib see tähenduses edasi anda kas tegevuse kestvust, korduvust või harjumuslikkust.[1]

Süntaks

Vagimani keeles on vaba sõnajärg, kuid üldiselt paikneb tegusõna kaastegusõna ees või taga. Levinum on lauseehitus, kus kaastegusõna eelneb tegusõnale.[5]

Keelenäited

Kõik sõnad algavad vagimani keeles vaid nende tähtedega: b, g, d, j, l, m, n, ng, ny, w, y.

Barnhbarn-na ya-nggi martdal mahan. Barnhbarn-na ya-nggi martdal mahan.	Keegi on siia oma jalajäljed jätnud.
Berrh-ma nga-ra-ndi, buran, jorro di-nginy nganung.	Ma viskasin bumerangi ja see tuli tagasi.
Dabuluman wek-wek nga-ra-ng.	Ma neelasin väga suure tüki.
Guda-leying bowp nga-ge-ng-ma.	Ma soojendasin seda tulel.
Guda-yi, bum-ma, bum gunyju-na-ma, lawel-garang. Gi-yu yurrup-ba, guda-leying.	Tuli võib su riided põlema süüdata. Sa seisad lõkkele liiga lähedal.
Jamba buga-yan mi-yu lawar nung-gin gahan marluga bort-da-yi!	Ära nimeta selle vana mehe nime, ta on surnud!
Ngabuk-ga ya-nginy wah-ga.	Ta sukeldus vette.
Wihya ngala wuji gi-laikgi-ma-n gahan lahan. Guwardagun-nehen.	Ei, meile ei meeldi see maa, see pole Guwardangun.

[2]

Viited

1. "Wagiman language" (https://en.wikipedia.org/wiki/Wagiman_language). Inglise keel.
2. Stephen Wilson, Mark Harvey. "The language and it's speakers" (http://www1.aiatsis.gov.au/exhibitions/e_access/digital/a339234/langspeakers.html#peoplenow). 2011. Inglise keel.
3. "Wageman" (http://www.ethnologue.com/language/waq). Ethnologue. Inglise keel.
4. Stephen Wilson, Mark Harvey. "The language and it's speakers: Wagiman dictionary" (http://sydney.edu.au/arts/linguistics/research/wagiman/dict/dict.html). 2011. Inglise keel.
5. Aidan Wilson. "Negative Evidence in Linguistics: The case of Wagiman complex predicates" (http://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/2123/5385/1/wilson_thesis_2006.pdf). (lk 11). 2009. The University of Sydney. Failitüüp: PDF. Inglise keel.

Välislingid

Vikisõnastiku kategooria: **Vagimani keel**